

Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου
Συγκριτικής Γραμματολογίας

Έκδόσεις Δόμος

Πρώτη έκδοση, Αθήνα 1995

ISBN 960-353-006-9

Στοιχειοθεσία και έκτύπωση:
Τυπογραφικό εργαστήριο «Δόμος»

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΓΕΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

Α' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΜΕ ΤΙΣ ΞΕΝΕΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΕΣ

28 Νοεμβρίου - 1 Δεκεμβρίου 1991

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΟΜΟΣ

ΕΔΡΑ: Μαυρομιχάλη 16 - 10680 Αθήνα - Τηλ. 3605532, Fax 3637304
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: Δ. Γούναρη 28 - 54621 Θεσσαλονίκη - Τηλ. 287622

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΟΜΟΣ

Caterina Carpinato

ΜΑΤΙΕΣ ΣΕ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΕΡΓΩΝ
ΤΟΥ ALESSANDRO MANZONI
ΚΑΙ ΤΟΥ GIOVANNI VERGA
ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Η φιλολογική εξέταση της ελληνικής διάδοσης των έργων του Alessandro Manzoni (Milano 1785-1874) και του Giovanni Verga (Catania 1840-1922)¹ παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για να προσεγγίσουμε το λεπτό θέμα της λογοτεχνικής μετάφρασης και για να αναλύσουμε πιο συστηματικά τις σχέσεις και τις επιρροές που υπήρχαν, και υπάρχουν, ανάμεσα στην ιταλική και την ελληνική πεζογραφία του δέκατου ένατου αιώνα.

Θα επισημάνω τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν ορισμένες ελληνικές μεταφράσεις έργων των αναφερθέντων συγγραφέων, πιστεύοντας ότι η λογοτεχνική μετάφραση αποτελεί εργασία εξαιρετικής δυσκολίας, σε βαθμό που σημαίνει όχι μόνο την μεταφορά ενός κειμένου από μια γλώσσα σε μιαν άλλη, αλλά και την δημιουργία ενός λογοτεχνικού έργου. Η μετάφραση, αν και, βέβαια, εξαρτάται από το πρωτότυπο, έχει ωστόσο την αυτονομία της και προσδιορίζει την επιτυχία και την διάδοση ενός ξένου συγγραφέα σε ένα διαφορετικό περιβάλλον. Θεωρώ λοιπόν απαραίτητο να τονίσω ότι η ποιότητα των μεταφράσεων αποτελεί όρο «εκ

1. Οι συγγραφείς αυτοί θεωρούνται, κατά γενική παραδοχή της κριτικής, οι σημαντικότεροι ιταλοί πεζογράφοι του περασμένου αιώνα. Εκτενείς και πλήρεις μελέτες για το έργο τους βρίσκονται στην πλούσια σειρά «Letteratura italiana» του εκδοτικού οίκου «Laterza», (συντομογραφία LIL). Μια σημαντική μονογραφία για τον Manzoni είναι το βιβλίο του Salvatore S. Nigro, *Manzoni*, LIL 41, Roma-Bari 1988² (με ανανεωμένη και συμπληρωμένη βιβλιογραφία, σσ. 193-218). Την μονογραφία για τον Verga στην ίδια σειρά επιμελήθηκε ο Romano Luperini, *Verga*, LIL 54, Roma-Bari 1988³, όπου και βιβλιογραφία για τον συγγραφέα, σσ. 135-142.

των ων ουκ άνευ» για την μελέτη των αμοιβαίων σχέσεων ανάμεσα σε δυο λογοτεχνίες².

Δεν σκοπεύω να αναλύσω θεωρητικά το θέμα, αλλά να εξετάσω μόνο κάποιες συγκεκριμένες περιπτώσεις για να δείξω μερικά παραδείγματα μεταφράσεων. Η ελληνική διάδοση των έργων των δυο ιταλών συγγραφέων θα μας επιτρέψει, εύχομαι, να βεβαιώσουμε κάποιες σκέψεις σχετικές με την «σημασία» του όρου «λογοτεχνική μετάφραση».

Το μυθιστόρημα του Manzoni μεταφράστηκε στην Ελλάδα λίγο καιρό (1846) μετά την κυκλοφορία της οριστικής του έκδοσης (1840-1842) και άσκησε κάποια επίδραση στην εξέλιξη της ελληνικής πεζογραφίας του περασμένου αιώνα. Επίσης το ποιητικό έργο του άσκησε επιρροή στην ελληνική ποιητική σύνθεση των επτανησίων.

Ο Verga, αντιθέτως, άρχισε μόνο τα τελευταία χρόνια να γίνεται γνωστός στο ελληνικό κοινό εξαιτίας των προσφάτων μεταφράσεων των έργων του. Το 1991 πρωτοδημοσιεύτηκε η ελληνική απόδοση του πιο σημαντικού και φημισμένου έργου του, *I Malavoglia* (1881)³. Το βιβλίο αυτό θεωρείται το κατ' εξοχήν ιταλικό ηθογραφικό μυθιστόρημα και παρουσιάζει «πρακτικά» την λογοτεχνική ωρίμανση και την υφολογική εξέλιξη της τέχνης του σικελού πεζογράφου⁴.

2. Η βιβλιογραφία των θεωρητικών δοκιμίων πάνω στο ζήτημα της μετάφρασης είναι πολύ πλούσια. Αναφέρω μόνο το σύγχρονο εξαμηνιαίο ιταλικό περιοδικό «Testo a fronte», που έχει ως υπότιτλο «για την θεωρία και την πρακτική της λογοτεχνικής μετάφρασης».

3. Μια χρήσιμη έκδοση, με φιλολογική επιμέλεια, οφείλεται στην Carla Ricciardi, και δημοσιεύτηκε το 1991 (Mondadori). Στο βιβλίο αυτό υπάρχει πλούσια και ανανεωμένη βιβλιογραφία (σσ. XXXI-XXXVI) για το μυθιστόρημα και τον συγγραφέα. Η ίδια ερευνήτρια επιμελήθηκε και άλλα σημαντικά έργα του σικελού πεζογράφου: το 1979 παρουσίασε όλα τα διηγήματά του και το 1988 δημοσίευσε τη δική της κριτική έκδοση του μυθιστορήματος *Mastro don Gesualdo*. Ελληνική μετάφραση του μυθιστορήματος αυτού ετοιμάζει η Αγγελική Ξύδη για τις εκδόσεις «Gutenberg» (η πληροφορία στο περιοδικό «Βιβλίο και Media», Δεκ. 1990, τχ. 3, σ. 125).

4. Η λογοτεχνική παραγωγή του διαιρείται σε δυο περιόδους που διαφέρουν και για την θεματολογία και για το ύφος. Στην πρώτη φάση [από το νεανικό μυθιστόρημα *Amore e patria* (1856-7) μέχρι το 1873-4], ο κόσμος που περιγράφει είναι πλούσιος και κενός, οι ήρωές του είναι άνθρωποι μεθυσμένοι από την δόξα και την αστική καταγωγή, τα συναισθήματά υπερτερούν σε σχέση με τα γεγονότα. Από το 1874, με το διήγημα *Nedda*, είναι φανερό ότι σημειώνεται μια πολύ σημαντική στροφή.

Η υπόθεση του μυθιστορήματος περιγράφει την ζωή μιας οικογένειας φεράδων σε ένα χωριό της ανατολικής Σικελίας (Άτσι Τρέτσα) κατά την διάρκεια του δεύτερου μισού του περασμένου αιώνα. Οι πρωταγωνιστές παλεύουν για να καλυτερέψουν τις συνθήκες ζωής τους, υποχρεωμένοι να υπακούν στους σκληρούς κανόνες της μοίρας της Σικελίας, όπου υπήρχαν, και υπάρχουν, τεράστιες συγκρούσεις και αντιφάσεις. Ουσιαστικά στις σελίδες του βιβλίου κινείται όλο το χωριό, και τα τοπία, με όλη την γραφικότητά τους και την τραχύτητά τους. Ο συγγραφέας προσπαθεί να είναι ο φωτογράφος των γεγονότων και χρησιμοποιεί μια γλώσσα με έντονα στοιχεία από την τοπική διάλεκτο, γλώσσα που εκφράζει πειστικά την συνολική φωνή της αφήγησης. Η αντικειμενικότητα και το ουδέτερο ύφος του μυθιστορήματος δεν έγιναν αμέσως αντιληπτά από το κοινό και την κριτική, αλλά, παρά την αρχική αδιαφορία, το βιβλίο είχε αργότερα μεγάλη επιτυχία. Διαβάζεται με ενδιαφέρον ακόμη και σήμερα⁵.

Το μυθιστόρημα μεταφράστηκε από τον ελβετό συγγραφέα Eduard Rod (1857-1910) στα γαλλικά (1887), και επρόκειτο να έχει την εισαγωγή του Zola, ο οποίος την είχε υποσχεθεί, αλλά τελικά δεν την συντάξε. Στα αγγλικά η μετάφραση οφείλεται στον γνωστό συγγραφέα David Herbert Lawrence (1885-1930)⁶. Στην ελληνική απόδοση ο τίτλος διαφέρει: *Το σπίτι με την μουσμουλιά*⁷. Η επιλογή αυτή δείχνει ότι προτιμήθηκε να τονιστεί το κέντρο της ιδιωτικής ζωής της οικογένειας-πρωταγωνίστριας της υπόθεσης. Στην έκδοση αυτή υπάρχει ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα του συγγραφέα (σσ. 7-8) και η εισαγωγή του συγγραφέα στο βιβλίο (σσ. 9-10), από την οποία η μεταφράστρια θεώρησε χρήσιμο να παραλείψει ό,τι δεν της φάνηκε άμεσα σχετικό με το μυθιστόρημα, χωρίς, όμως, να ειδοποιήσει με παρενθέσεις τον έλληνα αναγνώστη για τις παραλείψεις. Τα στοιχεία που λείπουν σχετίζονται με ένα κύκλο

5. Υπάρχουν πολλές επανεκδόσεις του μυθιστορήματος, αλλά λείπει ακόμα η κριτική έκδοσή του. Ο F. Branciforti, που έχει ασχοληθεί με το χειρόγραφο του βιβλίου, την ετοιμάζει για το Ίδρυμα Verga. Μια άλλη κριτική έκδοση επιμελείται ο F. Cecco.

6. Για τις μεταφράσεις που έγιναν μέχρι το θάνατο του συγγραφέα βλ. C. Lanza, S. Giarratana, C. Reitano, *Biblioteca di Giovanni Verga. Catalogo*, Catania 1985, σσ. 438-471.

7. Giovanni Verga, *Το σπίτι με την μουσμουλιά (Οι Μαλαβόλια)*, μετάφραση Κούλας Κυριακίδου-Καφετζή, Εξάντας, Αθήνα 1991.

μυθιστορημάτων που ο συγγραφέας είχε σχεδιάσει με σκοπό να καλύψει όλο το φάσμα των κοινωνικών στρωμάτων. Ο κύκλος αυτός, που επρόκειτο να περιλαμβάνει πέντε μυθιστορήματα, θα είχε τον τίτλο *Vinti* (*Νικημένοι*), και θα έδειχνε ότι η μάχη που οι άνθρωποι δίνουν καθημερινά με την ζωή και η αγωνία τους να βελτιώσουν την δική τους τύχη είναι μάταιες προσπάθειες γιατί, κατά βάθος, όλοι μας είμαστε «ηττημένοι». Ο συγγραφέας σχεδίασε τον κύκλο αυτό ήδη το 1875 και φαίνεται ότι η αφορμή του ήταν το βιβλίο του Ζολά *L'assembler*. Από το αρχικό σχέδιο μέχρι την δημοσίευση των *I Malavoglia*, ο Verga έγραψε τα διηγήματα της συλλογής *Vita dei campi* (1880) που είναι «εισαγωγικά» βήματα προς την δεύτερη λογοτεχνική του φάση. Από τα πέντε «κεφάλαια» του κύκλου ο συγγραφέας κατάφερε να ολοκληρώσει μόνο τα δυο πρώτα: *I Malavoglia* και *Mastro don Gesualdo* (1888-1889).

Η λογοτεχνική παραγωγή του Verga παρουσιάζει για τον έλληνα αναγνώστη και τον έλληνα ερευνητή μια ιδιαίτερη γοητεία: οι περιγραφές των τοπίων, τα χρώματα της γης, η γενική ατμόσφαιρα, ο ρυθμός της αφήγησης, ο τρόπος με τον οποίο ο συγγραφέας αντιμετωπίζει τα κείμενα και τα γεγονότα που περιγράφει, έχουν πολλά κοινά με τα αντίστοιχα που υπάρχουν στα ηθογραφικά ελληνικά μυθιστορήματα. Η Ελλάδα του τέλους του περασμένου αιώνα, η Ελλάδα της υπαίθρου και της θάλασσας, τουλάχιστον από άποψη τοπίων και λόγω του χαμηλού βιωτικού επιπέδου για την πλειονότητα των κατοίκων της, μοιάζει πολύ με την Σικελία της ίδιας εκείνης περιόδου, όπου τοποθετούνται τα πιο σημαντικά μυθιστορήματα του ιταλικού *verismo*.

Οι πρόσφατες ελληνικές μεταφράσεις ορισμένων σημαντικών βιβλίων του Verga μας ελπίζουν ότι θα αποτελέσουν μια καλή ευκαιρία, ώστε οι έλληνες ερευνητές της ηθογραφίας να στρέψουν την προσοχή τους στην συγκριτική εξέταση του *verismo* με την αντίστοιχη ελληνική παραγωγή. Η εξέταση αυτή θα μπορούσε να αποβεί εξαιρετικά γόνιμη και θα μας επέτρεπε να διακρίνουμε τα ειδικά χαρακτηριστικά των δυο, ως ένα σημείο, παράλληλων φαινομένων. Πράγματι, τόσο η ελληνική ηθογραφία

8. Μια άλλη ελληνική μετάφραση του μυθιστορήματος ετοιμάζει η Άννα Φραγκιά για τον οίκο «Gutenberg» στην σειρά «Μικρή παγκόσμια βιβλιοθήκη». Προδημοσίευση παρουσιάστηκε στο περιοδικό «Βιβλίο και Media», τχ. 3, Δεκ. 1990, σσ. 86-87.

όσο και ο ιταλικός *verismo* έχουν τις ρίζες τους στον γαλλικό νατουραλισμό, φτάνουν όμως σε αποτελέσματα που απέχουν εξίσου από το κοινό «μοντέλο». Κι αυτό γιατί και στο ένα και στο άλλο λογοτεχνικό ρεύμα παρουσιάζονται χαρακτηριστικά που έχουν μεταξύ τους μεγαλύτερη συγγένεια απ' ό,τι με τα αντίστοιχα στοιχεία της γαλλικής σχολής. Πιστεύω ότι η συγκριτική εξέταση των δύο μεσογειακών εκδοχών του γαλλικού νατουραλισμού μπορεί να δώσει την ευκαιρία για μια εποικοδομητική συνεργασία μεταξύ ιταλών και ελλήνων μελετητών της πεζογραφίας του τέλους του περασμένου αιώνα.

Παρά το γεγονός ότι δεν υπήρχαν άμεσες σχέσεις ανάμεσα στον *verismo* και την ηθογραφία, δεν είναι χωρίς σημασία να εκτιμήσουμε με ποιον τρόπο οι υφολογικές και εκφραστικές κατακτήσεις του γαλλικού νατουραλισμού, καθώς και η θεματολογία του, έγιναν αντιληπτές και αξιοποιηθήκαν, τόσο στην Σικελία όσο και στην Ελλάδα. Μια πρώτη προσπάθεια εξέτασης και σύγκρισης των δυο λογοτεχνικών ρευμάτων επιχειρήθηκε στην επιστημονική συνάντηση «Οι μορφές της ηθογραφικής αφήγησης - Νέες κριτικές μεθοδολογίες», την οποία οργάνωσε ο καθηγητής Giuseppe Spadaro. Στο συνέδριο αυτό έλαβαν μέρος σημαντικοί έλληνες και ξένοι μελετητές που ασχολούνται με την ελληνική ηθογραφία, καθώς και ερευνητές του ιταλικού *verismo*".

Στην Ελλάδα η προσέγγιση της ιταλικής ηθογραφίας, και ειδικότερα του έργου του Verga, μπορεί σήμερα να διευκολυνθεί χάρη στις εξής

9. Ένα σημαντικό δοκίμιο για τις σχέσεις του Verga με τον νατουραλισμό είναι του G. Debenedetti, *Verga ed il naturalismo*, Garzanti, Milano 1976. Βλ. επίσης τα πρακτικά του συνεδρίου που έγινε στην Κατάνη από τις 10 ως τις 13 Φεβρουαρίου 1986 με θέμα «Naturalismo e Verismo. I generi: poetiche e tecniche», Catania 1988. Το συνέδριο αυτό έγινε με την συνεργασία της Association Internationale de Littérature Comparée.

10. Αυτή η διεθνής συνάντηση έγινε από τις 3 ως τις 5 Μαΐου 1990 στην Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Κατάνης. Έλαβαν μέρος οι εξής μελετητές: Mario Vitti, «Είκοσι χρόνια σπουδών πάνω στην ηθογραφία», Peter Mackridge, «Ολόγυρα στην μνήμη: ο τόπος και ο χρόνος σε ένα διήγημα του Παπαδιαμάντη», Vincenzo Rotolo, «Ιδεολογία και γραφή στον Ζητιάνο του Καρκαβίτσα», Αλέξης Ζήρας, «Ηθογραφική παράδοση στην αφήγηση του Γιώργου Ιωάννου», Renata Lavagnini, «Ηθογραφία: ιστορία μιας λέξης», Massimo Peri, «Νατουραλισμός και ηθογραφία». Στην τελευταία συνάντηση συμμετείχαν επίσης οι εξής καθηγητές Ιταλικής Λογοτεχνίας: Gaetano Compagnino, Guido Nicastro, Domenico Tanteri.

πρόσφατες μεταφράσεις: *Περιπλάνηση*¹¹, *Η Λύκαινα*¹² και *Το σπίτι με την μουσουλιά*. Ας μην ξεχνάμε ότι μεταφράστηκε, και μάλιστα δυο φορές, το διήγημα του Verga *Cavalleria rusticana* (από την συλλογή *Vita dei campi*, 1880)¹³, στο οποίο βασίστηκε το libretto της γνωστής όπερας του Pietro Mascagni¹⁴.

Αυτές οι μεταφράσεις, αν και συμβάλλουν στην γνωριμία του ελληνικού κοινού με το έργο του Verga, δεν διακρίνονται πάντοτε για την υψηλή τους ποιότητα.

Το περίφημο διήγημα *La lupa*¹⁵ μπορεί να το διαβάσει κανείς και στα ελληνικά, όμως ο Έλληνας αναγνώστης δεν θα απολαύσει την ποιότητα του ιταλικού κειμένου. Ο Verga, περιγράφοντας εξωτερικά και αντικει-

11. Σε μετάφραση της Ελένης Ροντογιάννη κυκλοφόρησε για τον οίκο «Gutenberg» το 1990. Η απόδοση του διηγήματος είναι αρκετά ικανοποιητική. Το διήγημα ανήκει στην συλλογή «Vagabondaggio» που τυπώθηκε την πρώτη φορά το 1887, και είναι στην λογοτεχνική γραμμή που ο συγγραφέας παρακολούθησε, συνεχίζοντας την έρευνά του να αποδώσει πειστικά την πραγματικότητα και την φύση. Ο αφηγητής περιγράφει μόνο εξωτερικά γεγονότα ως σιωπηρός μάρτυρας.

12. Στην συλλογή *Επτά Ιταλοί Κλασικοί Πεζογράφοι*, επιμέλεια και μετάφραση του Σταύρου Αντωνίου, για τις εκδόσεις «Οδός Πανός», 1989. Το βιβλίο περιέχει επίσης διηγήματα των Caruana, Fucini, Giacosa, Serao, D' Annunzio, Pirandello. Στην εισαγωγή ο επιμελητής γράφει λίγες γραμμές μόνο για το κάθε διήγημα, ένα είδος περίληψης των γεγονότων (σσ. 9-10). Θα ήταν προτιμότερο να υπήρχε ένα ιστορικό διάγραμμα της ιταλικής λογοτεχνίας του τέλους του περασμένου αιώνα και μια παρουσίαση των συγγραφέων στα πλαίσια του πνευματικού περιβάλλοντός τους.

13. Οι μεταφράσεις οφείλονται στην Στέλλα Μάντακα στην *Παγκόσμια Ανθολογία Διηγήματος*, επιμ. Μαν. Γιαλουράκη, τόμ. Β', Αυλός, Αθήνα 1977, σσ. 664-668, και στον Δημήτρη Μαυρίκιο στο περιοδικό *Η Λέξη*, 17 Σεπτ. 1982, σσ. 554-559.

14. Τρία χρόνια αργότερα από την πρώτη έκδοση του διηγήματος ο συγγραφέας δημοσίευσε και την θεατρική διασκευή του, η οποία με την συνεργασία του Giuseppe Giacosa παρουσιάστηκε στην σκηνή στο Τορίνο το 1884. (Για τα θεατρικά έργα του, οκτώ συνολικά, βλ. C. Verga, *Tutto il teatro*, εισαγωγή του N. Tedesco, Mondadori, Milano 1980). Το διήγημα διασκευασμένο από τους C. Targioni Tozzetti και G. Menasci μελοποιήθηκε από τον Mascagni, γεγονός που δημιούργησε πολλά δυσάρεστα προβλήματα μεταξύ των δύο καλλιτεχνών για τα πνευματικά δικαιώματα.

15. Από την συλλογή *Vita dei campi*. Η θεατρική διασκευή παρουσιάστηκε στην σκηνή το 1896 στο Τορίνο και η κινηματογραφική απόδοση με σκηνοθεσία του Alberto Lattuada έγινε το 1953. Για την περίφημη αυτή ταινία βλ. E. Guidorizzi, *La narrativa italiana e il cinema*, Firenze 1973, σσ. 59-60. Στο ίδιο βιβλίο βλ. επίσης τις σελίδες για την ταινία του

μενικά στοιχεία και χρησιμοποιώντας μια γλώσσα που κινείται σε διάφορα επίπεδα, μας δίνει ένα εξαιρετικό παράδειγμα αποτύπωσης της ανθρώπινης ψυχολογίας. Ο συλλογικός λόγος των ανθρώπων του χωριού, που καταδικάζει την «διαφορετική» και «αινιγματική» γυναίκα, βρίσκεται σε ισοροπημένη αντίθεση με την περισσότερο λόγια φωνή του αφηγητή. Ο αφηγητής είναι «λαϊκός και κρυμμένος», ενώ ο autore implicito¹⁶ αναγκάζεται να κρατήσει την απόστασή του από τα γεγονότα και στρέφει την προσοχή του αναγνώστη προς την πρωταγωνίστρια.

Δυστυχώς, στην ελληνική μετάφραση εξαλείφονται εντελώς οι γλωσσικές και υφολογικές αποχρώσεις του πρωτότυπου, αφού όλες οι διαφορές των γλωσσικών στρωμάτων ισοπεδώνονται. Συνολικά ο τόνος είναι ασύγκριτα φτωχότερος από εκείνον του πρωτότυπου και σε αρκετά σημεία δεν λείπουν εξόφθαλμες παρανοήσεις, όπως ήδη από τις πρώτες προτάσεις φαίνεται καθαρά: «Avena un seno fermo e vigoroso da bruna...», δηλαδή είχε το χαρακτηριστικό στήθος που έχουν οι μελαχρινές γυναίκες, αλλά ο μεταφραστής αλλάζει, αποδίδοντας στο στήθος «το χρώμα της ελιάς» (σ. 13). Και αλλού: «Al villaggio la chiamavano la Lupa, perchè non era sazia giammai — di nulla» = Στο χωριό την έλεγαν Λύκαινα γιατί ήταν απόμακρη σαν άνθρωπος» (σ. 13), φράση που δεν αποδίδει το νόημα του πρωτότυπου· ενώ ο συγγραφέας τονίζει ότι αυτή η γυναίκα δεν χορταίνει ποτέ με τίποτα, και είναι πάντα πεινασμένη για τα πάντα, στην απόδοση βλέπουμε μια γυναίκα που δεν θέλει επαφές με ανθρώπους και πράγματα. «Ed io voglio vostra figlia che è zitella» = «Εγώ όμως θέλω την κόρη σου γιατί είναι εργατική» (σ. 15). Σ' αυτήν την περίπτωση η λέξη «zitella», που σημαίνει «γεροντοκόρη», «ανύπαντρη», γίνεται ανεξήγητα «εργατική», έννοια που δεν έχει καμιά σχέση με το πρωτότυπο.

Η μεταφορά ενός λογοτεχνικού κειμένου από μια γλώσσα σε μίαν

Luchino Visconti *La terra trema* (1948), η οποία είναι βασισμένη πάνω στους *Malavoglia*, σσ. 48-55 και 99-104.

16. Χρήσιμο εγχειρίδιο για την ορολογία της λογοτεχνικής ανάλυσης οφείλεται στον A. Marchese, *Dizionario di retorica e stilistica*, Mondadori, Milano (1978) 1992¹⁴, όπου σσ. 217-220 για τον «αφηγητή» και τον «narratore implicito». Στον ίδιο ερευνητή οφείλονται και λαμπρές φιλολογικές παρατηρήσεις για την δομή του διηγήματος αυτού, βλ. *L' officina del racconto. Semiotica della narrativa*, Mondadori, Milano 1983 (1990), σσ. 188-192, όπου και η σχετική βιβλιογραφία με αναφορά σε άλλες μελέτες για την *Λύκαινα*.

άλλη είναι ένα εγχείρημα επικίνδυνο. Όπως είναι κατανοητό, εκείνος που αναλαμβάνει το βαρύ έργο της μετάφρασης δεν πρέπει μόνο να γνωρίζει τέλεια και την δική του και την ξένη γλώσσα, αλλά και να έχει ιδιαίτερη οικείωση με την γλωσσική, ιστορική, πνευματική και ιδεολογική πραγματικότητα του συγγραφέα. Κάνω τούτη την παρατήρηση (με την οποία θεωρητικά είναι όλοι σύμφωνοι) με αφορμή την μετάφραση των *Malavoglia*.

Στην πρόσφατη κομψή ελληνική έκδοση ανακαλύπτουμε δυστυχώς αρκετά λάθη, τα οποία μπορεί φαινομενικά να είναι ασήμαντα, αλλά στην πραγματικότητα έχουν μεγάλο βάρος για την ορθή πρόσληψη και κατανόηση του μυθιστορήματος. Σχολιάζω μόνο ένα παράδειγμα από τα διάφορα που υπάρχουν: «Veramente nel libro della parrocchia si chiamavano Toscano, ma questo non voleva dir nulla, poiché da che il mondo era mondo, all' Ognina, a Trezza e ad Aci Castello, li avevano sempre conosciuti per Malavoglia...» «Το πραγματικό τους όνομα, καταχωρημένο στην ενορία, ήταν τοςκανικό...» (σ. 11). Κατά την μετάφραση, το επώνυμο της οικογένειας είναι «τοςκανικό», δηλαδή δείχνει ότι οι ρίζες του είναι από την Τοσκάνη. Στο πρωτότυπο όμως το επώνυμο είναι Toscano, ένα επώνυμο πολύ διαδεδομένο στην Σικελία. Ο ιταλός συγγραφέας, ήδη από την πρώτη παρουσίαση της οικογένειας που πρωταγωνιστεί στο μυθιστόρημα, σκόπευε να τονίσει το αμετάβλητο του πεπρωμένου και την αδυναμία των νικημένων να αλλάξουν τόπο και συνθήκες ζωής. Οι άνθρωποι, γράφει ο Verga, είναι δεμένοι με την γη όπως οι σκόπελοι με την θάλασσα. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι στην ελληνική μετάφραση η καταγωγή της οικογένειας δεν συνδέεται με την μοίρα του τόπου και με την ακλόνητη ιστορία της Σικελίας. Η συνέπεια είναι όλες οι αποτυχημένες προσπάθειες αλλαγής που επιχειρούν τα πρόσωπα του μυθιστορήματος να αποκτούν νόημα εντελώς διαφορετικό από εκείνο που ήθελε ο συγγραφέας. Θα ήταν επομένως ευκαταίο τέτοιες αξιολογικές πρωτοβουλίες να πραγματοποιούνται με μεγαλύτερη μεταφραστική επιμέλεια και προσοχή.

Όσοι ασχολούνται με την λογοτεχνία, βρίσκονται κάποια στιγμή αντιμέτωποι, είτε το θέλουν είτε όχι, με το περίπλοκο ζήτημα της μετάφρασης. Παρά το γεγονός ότι έχουν γραφτεί πλήθος θεωρητικών βιβλίων αναφορικά με το ζήτημα αυτό, το θέμα της απόδοσης παραμένει πάντοτε

επίκαιρο και θα συναρτάται άμεσα με τις σπουδές της συγκριτικής λογοτεχνίας. Μια απόπειρα επιστημονικής συνεργασίας πάνω στο θέμα της ποιητικής μετάφρασης επιχειρήσαμε πρόσφατα με τον Ευριπίδη Γαραντούδη. Κερπός της συνεργασίας αυτής είναι ένα υπό έκδοση βιβλίο (για τις εκδόσεις «Gutenberg»), το οποίο επιμεληθήκαμε φιλολογικά. Συγκεκριμένα στο βιβλίο αυτό παρουσιάζουμε ένα ποίημα του Manzoni, τις τέσσερις ελληνικές επτανησιακές μεταφράσεις του, συν μία άλλη της «Αθηναϊκής Σχολής». Τα κείμενα αυτά λειτούργησαν ως καλή αφορμή όχι για να γράψουμε ένα δοκίμιο πάνω στην μετάφραση, αλλά για να σκιαγραφήσουμε και να σχολιάσουμε ορισμένα μεταφραστικά προβλήματα, διαμέσου ενός συγκεκριμένου παραδείγματος ποιητικής απόδοσης. Πρόκειται για το ποίημα *Il Cinque maggio*, περίφημη ωδή που ο Manzoni συνέθεσε το 1821. Ο τίτλος αναφέρεται στην ημερομηνία θανάτου του Ναπολέοντα, που έδωσε αφορμή στον ποιητή να εκφράσει τις σκέψεις του πάνω στην ματαιότητα της ανθρώπινης μοίρας. Το ποίημα, διαδεδομένο στις ευρωπαϊκές γλώσσες, είχε μεγάλη απήχηση τον περασμένο αιώνα (στα γερμανικά το μετέφρασε ο ίδιος ο Goethe). Στην Ελλάδα είχε την τύχη να αποδοθεί από πέντε λογίους. Μάλιστα, και αυτό είναι το πιο ενδιαφέρον, οι δυο πρώτες μεταφράσεις, του Ελισαβετίου Μαρτινέγκου και του Φριδερίκου Καρρέρ¹⁷, δημοσιεύτηκαν το 1875 στο περιοδικό «Ζακύνθιος Ανθών» (χρ. 1, τχ. 8, Απρ. 1878, σσ. 242-244) αντικρυστά λόγω της πρόθεσης των δυο μεταφραστών να πάρουν μέρος σε έναν μεταφραστικό συναγωνισμό (χάριν «ποιητικής άμιλλας», όπως δηλώνεται στο περιοδικό). Ο αναγνώστης καλείται ως κριτής στο αγώνισμα των δυο μεταφραστών να εκτιμήσει την ποιητική αξία τους. Η τρίτη μετάφραση της ωδής οφείλεται στον επίσης επτανήσιο Σπυρίδωνα Βλάντη, και δημοσιεύτηκε το 1927 («Ιόνιος Ανθολογία», χρ. 1, τχ. 78, σσ. 56). Την τέταρτη μετάφραση εκπόνησε ο Μαρίνος Σιγούρος, μεταφραστής ιταλικής ποίησης. Το κείμενο, δημοσιευμένο το 1955, διαφέρει στο ύφος από τα άλλα, παρόλο που διατηρεί το ίδιο μέτρο¹⁸. Η μετάφραση της

17. Για την βιογραφία τους βλ. το επίμετρο του Ε. Γαραντούδη στο βιβλίο μας (υπό έκδοση).

18. M. Sigueros, *Poeti italiani (1800-1950), traduzioni poetiche a fianco degli originali italiani*, εισαγωγή του Bruno Lavagnini, Edizioni dell' Istituto Italiano di Atene, 1955, σσ. 48-55.

«Αθηναϊκής Σχολής» είναι η πρώτη χρονολογικά και οφείλεται στον Π. Π. Ναούμ: τυπώθηκε στην Αθήνα το 1846¹⁹.

Ας σημειωθεί ότι το ίδιο ποιητικό κείμενο, μεταφρασμένο στην ίδια γλώσσα και με τον ίδιο μετρικό ρυθμό, απέδωσε πέντε εντελώς ανόμοια και άνιση αξίας αποτελέσματα. Ξεκινώντας από την αφετηρία αυτή, προσπαθήσαμε να θέσουμε ορισμένα ερωτήματα για την φύση της ποιητικής μετάφρασης και επίσης για την λειτουργία της στο να προωθεί λογοτεχνικές ιδέες και τάσεις, κυρίως σε ένα δεδομένο πνευματικό χώρο, τα Επτάνησα του δεύτερου μισού του περασμένου αιώνα. Θεωρήσαμε εντέλει χρήσιμο να επισημάνουμε, για άλλη μια φορά, την επίδραση της ιταλικής στην επτανησιακή ποίηση και είμαστε βέβαιοι ότι μια καλύτερη και επιμελέστερη γνώση της ιταλικής λογοτεχνίας του δέκατου ένατου αιώνα είναι απαραίτητη για να κατανοήσουμε βαθύτερα την εξέλιξη των νεοελληνικών γραμμάτων.

Υπάρχουν ενδείξεις για τις σχέσεις του Manzoni και της επτανησιακής λογοτεχνίας του καιρού του. Μια μελέτη του Γεωργίου Ζώρα μας επιτρέπει να υποψιαστούμε ότι η απήχηση του ιταλού συγγραφέα στο χώρο των ελληνικών γραμμάτων υπήρξε πιο ευρεία και σύνθετη απ' ό,τι πιστευόταν. Ο Ζώρας είχε σκοπό να διερευνήσει διεισδυτικώς το θέμα, αλλά δυστυχώς αυτή η έρευνα δεν πραγματοποιήθηκε²⁰. Φαίνεται ότι ο Manzoni έπαιξε ρόλο (έστω όχι πολύ σημαντικό) στην πνευματική ζωή των ελλήνων του περασμένου αιώνα²¹. Είχε σχέσεις με διαφόρους έλληνες

19. Οφείλω την πληροφορία αυτή στην κ. Κεφαλληνναίου, που την ευχαριστώ και εδώ. Το ποίημα τυπώθηκε σε ένα βιβλίο για τον Ναπολέοντα, μεταφρασμένο από τα γαλλικά: *Ενιαύσιος Περίοδος του Ναπολεοντίου Βίου...*, εν Αθήναις 1846, σσ. 123-128. Το ποίημα μεταφράστηκε όμως από τα ιταλικά.

20. Γ. Ζώρα, *Ο Αλέξανδρος Μαντσόνι και οι λόγιοι της Επτανήσου*, «Νέα Εστία» 82, 1967, σσ. 1187-1196· αναδημοσιευμένο στο «Παρνασσός» 16, 1974, σσ. 268-287· αναδημοσιευμένο αυτοτελές στην σειρά «Κείμενα και μελέτες νεοελληνικής φιλολογίας», 1974, όπου στην σ. 19, σημ. 1, ανακοινώνει μια μέλλουσα μελέτη με θέμα «Μαντσόνι».

21. Ο Σπύρος Μινωτός στο περιοδικό «Ιόνιος Ανθολογία», χρ. 12, τχ. 121-123, Ιούν. 1936, σ. 186, γράφει ότι ένας ιταλός καθηγητής ονόματι Vincenzo Biagi είχε υπογραμμίσει τις σχέσεις ανάμεσα στο ποίημα του Ιωάννη Τερτσέτη *Κορίννα και Πίνδαρος* (1856) και το ποίημα του Manzoni *Urania* (1809).

λογίους²², ήταν φίλος του Μουστοξύδη²³, φιλοξένησε στο σπίτι του τον Ιούλιο Τυπάλδο, στον οποίο εξέφρασε την άποψή του για την ελληνική γλώσσα και συγκεκριμένα δήλωσε την πλήρη υποστήριξή του προς την δημοτική²⁴. Επιπλέον, η ποίησή του υπήρξε βασική πηγή της νεανικής ποιητικής παραγωγής του Σολωμού, όπως επανειλημμένα έχει επισημανθεί.

Ο Mario Vitti βρίσκει μια κάποια απήχηση του Manzoni στην ελληνική πεζογραφία των μέσων του περασμένου αιώνα· κατά την γνώμη του ιταλού ερευνητή, οι περιπέτειες του Θάνου Βλέκα και της Ευφροσύνης στο γνωστό μυθιστόρημα του Καλλιγά είναι παρόμοιες με εκείνες του ζεύγους των πρωταγωνιστών των *Promessi sposi*²⁵. Σύμφωνα με τον Vitti, ο Καλλιγάς γνώρισε το ιταλικό μυθιστόρημα κατά την διάρκεια της παραμονής του στην Ιταλία. Είναι πιθανόν ότι ο έλληνας συγγραφέας γνώρισε το έργο στην Ελλάδα από τους φίλους και συναδέλφους του Μάρκο Ρενιέρη και Ευστάθιο Σίμο, οι οποίοι μαζί με τον Παναγιώτη Χαλικιόπουλο μετέφρασαν το μυθιστόρημα στα ελληνικά, δίνοντάς του τον τίτλο *Ιστορία δύο μελλονύμφων*²⁶. Ο Καλλιγάς θα είχε συζητήσει μαζί τους τις επιλογές της απόδοσης και την λογοτεχνική αξία του μυθιστορήματος. Η μετάφραση κυκλοφόρησε πρώτα σε συνέχειες στην εφημερίδα «Καρτερία»²⁷ και λίγο αργότερα (το 1846) σε τρεις τόμους· η ελληνική μετάφραση έγινε λοιπόν σχεδόν δέκα χρόνια πριν από την πρώτη έκδοση του *Θάνου Βλέκα* (1855).

22. Η μητέρα του συγγραφέα, κόρη του γνωστού Cesare Beccaria, αλληλογραφούσε με τον Κοραή· βλ. Μ. Θ. Λάσκαρης, *Κοραής και Μαντζώνης*, «Νέα Εστία», τόμ. 13, 1933, σσ. 407-409.

23. Σώζονται μερικά γράμματα του Manzoni στον Μουστοξύδη, από το 1803 ως το 1813, πρόσφατα ξαναδημοσιευμένα από τον Cesare Arieti, *Alessandro Manzoni. Tutte le lettere*. Adelphi, Milano 1986 (και συγκεκριμένα γρ. αρ. 3, 9, 56, 60, 92).

24. Ο Ιούλιος Τυπάλδος γράφει γι' αυτή τη συζήτηση σε ένα γράμμα του στον Niccolò Tommaseo, δημοσιευμένο από τον Γ. Ζώρα, *Ιούλιος Τυπάλδος και Ν. Θωμαζαίος*, Αθήνα 1965, σσ. 16-17.

25. Μ. Vitti, *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, Κέδρος, Αθήνα 1991³, σ. 32, σημ. 18.

26. Την μετάφραση αυτή εξέτασα στο τρίτο συνέδριο των ιταλών νεοελληνιστών· βλ. C. Carpinato, *La traduzione neogreca dei «Promessi sposi»*, Quaderni dell'Istituto di Filologia Greca dell'Università di Palermo 21, Palermo 1991, σσ. 29-40.

27. Οφείλω την πληροφορία αυτή στον κ. Φίλιππο Ηλιού, που ευχαριστώ και εδώ.

Όσοι ασχολούνται με την ελληνική πεζογραφία του περασμένου αιώνα, και ιδίως όσοι μελετούν το έργο του Καλλιγά, είναι απαραίτητο να λάβουν υπόψη τους τα ξένα έργα που διαβάζονταν μεταφρασμένα στην Ελλάδα, τα οποία είναι πολύ πιθανό να προσέφεραν στον έλληνα αναγνώστη ιδέες και τεχνοτροπίες. Για την εκτίμηση της αξίας του μυθιστορήματος του Manzoni και για την εξακρίβωση του ρόλου που έπαιξε το έργο αυτό στην ελληνική εξέλιξη της λογοτεχνίας βάρυνε αποφασιστικά η γνώμη του Αποστόλου Σαχίνη, ο οποίος έγραψε: «Το *Promessi sposi* μπορεί να είναι ένα καλό βιβλίο, αν και γι' αυτό υπάρχουν βάσιμες αμφιβολίες, όμως είναι ένα κακό μυθιστόρημα». Και παρακάτω: «Ο Alessandro Manzoni δεν είναι προικισμένος μυθιστοριογράφος»²⁸. Περιορίζομαι να επισημάνω μόνο ότι χιλιάδες μελετημάτων στην ιταλική και σε αρκετές άλλες γλώσσες υποστηρίζουν μια άποψη αντίθετη από αυτή.

Το πεζογράφημα του Manzoni είναι ένα πολυφωνικό μυθιστόρημα, όπου η πραγματικότητα και η φαντασία, το παρελθόν και το παρόν, αναμειγνύονται σε ένα σύνθετο άγαλμα σπάνιας τεχνικής και υφολογικής ακρίβειας. Το έργο πρέπει να ήταν απευθείας γνωστό στους έλληνες λογίους που είχαν επαφές με την Ιταλία, αλλά και η μετάφρασή του είχε αρκετή επιτυχία στην Ελλάδα, όπως αποδεικνύει και η δεύτερη έκδοσή της, δέκα χρόνια μετά την πρώτη²⁹.

Ανάμεσα στο μυθιστόρημα του Manzoni και εκείνο του Καλλιγά υπάρχουν και άλλα παράλληλα στοιχεία εκτός από την ρομαντικής προέλευσης πλοκή. Υπάρχει μια κάποια συγγένεια στην χαρακτηριστική ειρωνεία της φωνής του αφηγητή και στις δύο περιπτώσεις. Επίσης οι ιστορικές και νομικές παρεμβάσεις στον *Θάνο Βλέκα* είναι ανάλογες με εκείνες των *Promessi sposi*³⁰. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι επίσης το γεγο-

28. Α. Σαχίνης, *Το ιστορικό μυθιστόρημα*, Κέδρος, Αθήνα 1977, σσ. 56-57. Το βιβλίο ξανατυπώθηκε με καινούργιο εξώφυλλο σε άλλο εκδοτικό οίκο το 1992.

29. Γκίνης Μέξας, τόμ. 3, αρ. 6953· βλ. και τις σημειώσεις στο άρθρο *La traduzione neogreca...*

30. Οι παρεμβάσεις στο μυθιστόρημα του Καλλιγά θεωρούνται μειονέκτημα, αφού «προδίδουν τον πλούτον των γνώσεων του συγγραφέα αλλά κουράζουν τον αναγνώστη...», κατά τη γνώμη του Στέλιου Φώκου στην εισαγωγή του στο «Παύλος Καλλιγάς, *Θάνος Βλέκας*», Οδυσσεάς, Αθήνα 1989, σ. 31. Στο μυθιστόρημα του Manzoni οι παρεμβάσεις αυτές που διακόπτουν τον λόγο είναι οι λεγόμενες grida.

νός ότι ένα από τα πρόσωπα του μυθιστορήματος του Καλλιγά φέρει το όνομα «Αγριόγατος», όνομα με το οποίο οι έλληνες μεταφραστές απέδωσαν έναν από τους ήρωες των *Promessi sposi*, δηλαδή του Nibbio.

Οι αντιστοιχίες αυτές δεν αποδεικνύουν βέβαια την εξάρτηση του ελληνικού μυθιστορήματος από το ιταλικό, είναι όμως αξιοσημείωτες ενδείξεις για την αναζήτηση των πηγών του βιβλίου του Καλλιγά. Πιστεύω ότι μια μελέτη για τις σχέσεις του μυθιστορήματος του Manzoni και της ελληνικής πεζογραφίας του περασμένου αιώνα θα μπορούσε να είναι χρήσιμη (δεν αποκλείεται ότι και ο Ζαμπέλιος είχε διαβάσει την μετάφραση αυτή).

Τελευταία ξαναπαρουσιάστηκε στο ελληνικό κοινό το μυθιστόρημα του Manzoni σε νέα μετάφραση, έκδοση που δυστυχώς κυκλοφόρησε δίχως καμιά φιλολογική επιμέλεια³¹. Η έκδοση αυτή δεν βοηθάει τον έλληνα αναγνώστη να καταλάβει την ποιότητα του έργου του ιταλού συγγραφέα. Λείπει μια σοβαρή εισαγωγή με τις απαραίτητες πληροφορίες που θα φώτιζαν το ευρύτερο πλαίσιο του ιταλικού ρομαντισμού, το ιστορικό περιβάλλον του μυθιστορήματος και την πνευματική δραστηριότητα του Manzoni. Το βιογραφικό σημείωμα περιέχει στοιχεία ανακριβή και ατελή, και υπάρχουν τυπογραφικά λάθη. Στην μετάφραση μερικές εκφράσεις δεν έχουν νόημα, π.χ., «Έτσι, που δεν υπάρχει κανείς που θα το πρωτοδεί, φτάνει να βρίσκεται απέναντι, σαν, για παράδειγμα, πάνω απ' τα τείχη του Μιλάνου που βλέπουν προς το βορρά και δεν θα το διακρίνει αμέσως, με ένα τέτοιο γνώρισμα, μέσα σ' αυτήν την μακριά και απέραντη οροσειρά απ' τ' άλλα βουνά, με όνομα πιο ταπεινό και σχήμα πιο κοινό» (σ. 19). «Ο ίδιος ο τόπος... σας δημιουργεί θέαμα...» (σ. 21, μετάφραση κατά λέξη μιας ιταλικής έκφρασης που σημαίνει «παρουσιάζει με μεγαλείο», «vi fa spettacolo»). Η σύνταξη μερικές φορές είναι εσφαλμένη, με «μετοχές μετώρες». «Βλέποντας το αλλαγμένο πρόσωπο του Ρέντσο» (σ. 57). «Η Λουκία ετοιμάζοντας θλιμμένη το δείπνο» (σ. 115). Και ακόμα υπάρχουν, για παράδειγμα, προτάσεις όπως οι εξής: «Μα μια μέρα που η Κυρία έχοντας έρθει στα λόγια με μια δόκιμη για κάποια, δεν ξέρω, ανοησία, άφησε τον εαυτό της να την κακοποιήσει

31. A. Manzoni, *Οι αρραβωνιασμένοι*, μετάφραση Δημητρίου Αργυρίου, Εστία, Αθήνα 1990.

παραπάνω απ' ό,τι έπρεπε και δεν τελειώνει πια» (σ. 213). «Κυρία, κυρία! ένα λόγο σε παρακαλώ...» (σ. 650). Είναι αδύνατον να σχολιάσει κανείς τα λάθη σε ένα βιβλίο 728 σελίδων. Είναι δυσάρεστο ό,τι δεν θα την διαβάσει κανείς την μετάφραση αυτή μέχρι το τέλος. Ο μεταφραστής μερικές φορές χρησιμοποιεί κανονικά τις πτώσεις για τα κύρια ονόματα, άλλοτε όχι, αποδίδει κατά λέξη τις παροιμίες, με αποτέλεσμα να δημιουργεί απίθανες εκφράσεις («κάνω το αυτί του εμπόρου», σ. 75, «με την κάπα και την σπάθα», σ. 78...). Σπανιότατα υπάρχουν υποσημειώσεις, αλλά πάντα, όταν στο κείμενο υπάρχει κάποιος λογαριασμός σε χρήματα, ο μεταφραστής σπεύδει να «μεταφράσει» το σύνολο της δαπάνης (ποιος ο λόγος;). Εκεί που θα χρειάζονταν ιστορικές ή άλλες πληροφορίες, δεν υπάρχει καμιά εξήγηση. Είναι λυπηρό ό,τι η ευθύνη για την επιλογή της μετάφρασης καταλογίζεται σε ένα ονομαστό εκδοτικό οίκο που τόσα έπραξε και πράττει για την πρόοδο των ελληνικών γραμμάτων.

Αναφέρω ακόμα ό,τι οι μεταφράσεις του ποιητικού έργου του Manzoni στην Ελλάδα οφείλονται στον Νίκο Κογεβίνα και στον Στέφανο Μαρτζώκη, οι οποίοι απέδωσαν τα δυο χορικά της τραγωδίας *Adelchi* (1820-1821).

Η τραγωδία αυτή περιγράφει μια από τις πιο δύσκολες φάσεις της ιταλικής πολιτικής ζωής. Τα γεγονότα είναι μεσαιωνικά και συμβαίνουν κατά την λογγοβαρδική κατοχή μερικών περιοχών της Ιταλίας. Η υπόθεση σχετίζεται με το τέλος της κυριαρχίας αυτής, και με τον πόλεμο μεταξύ των λογγοβαρδων και του Καρλομάγνου. Η λογγοβαρδική πριγκίπισσα Ερμενγάρδη, κόρη του βασιλιά Desiderio και αδελφή του ήρωα Adelchi, αναγκάστηκε από τον άνδρα της (τον βασιλιά Καρλομάγνο) να επιστρέψει στον πατέρα της. Η άτυχη κοπέλλα πεθαίνει από την στενοχώρια. Οι δυο λαοί πολεμούν για να αποκτήσουν την εξουσία στην ξένη χώρα, ενώ οι ντόπιοι παρακολουθούν χωρίς συμμετοχή, ευχόμενοι μόνο η αλλαγή να τους φέρει την ελευθερία. Τα δυο χορικά, παρόλο το ιστορικό περιεχόμενό τους, είναι ουσιαστικά πολιτικοί ύμνοι εναντίον των ξένων που κυριαρχούν στην Ιταλία την εποχή, στην οποία ο ποιητής συνέθετε την τραγωδία. Τα χρόνια εκείνα στο Μιλάνο γίνονταν επαναστατικές κινήσεις εναντίον των Αυστριακών.

Το χορικό της τρίτης πράξης αποδίδεται από τον Νίκο Κογεβίνα³², ενώ το χορικό του θανάτου της πριγκίπισσας Ερμενγάρδης οφείλεται στον Στέφανο Μαρτζώκη³³. Συγκρίνοντας τις μεταφράσεις με το πρωτότυπό τους και διαβάζοντάς τες ως αυτοτελή κείμενα, παρατηρώ ό,τι ο Κογεβίνας φτάνει σε ένα ικανοποιητικό αποτέλεσμα, ενώ η μετάφραση του Μαρτζώκη δίνει την εντύπωση του «σχολικού μελετήματος». Ο τελευταίος παραλείπει δύο στροφές (στίχοι 61, 64), χωρίς να πληροφορεί τον αναγνώστη.

Το περίγραμμα των ελληνικών μεταφράσεων από έργα του Verga και του Manzoni μπορεί μάλλον να προωθεί τον προβληματισμό μας γύρω από την σημασία και το ρόλο των λογοτεχνικών μεταφράσεων. Και αυτό γιατί είναι βαθιά η πεποίθησή μου ό,τι η ποιότητα της λογοτεχνικής μετάφρασης προσδιορίζει όχι μόνο την επιτυχία και την διάδοση ενός ξένου συγγραφέα, αλλά ακόμη και την ίδια την γέννηση και την ανάπτυξη ιδεών και λογοτεχνικών κινήματων.

32. *Τα έργα*, Εστία, Αθήνα 1916, σσ. 151-153. Η μετάφραση διατηρεί το ίδιο μέτρο του πρωτότυπου, έξι διπλοί εξασύλλαβοι, από τους οποίους ο τελευταίος είναι οξύτονος. Ο ρυθμός αυτός δίνει πιστά τον συνολικό ρητορικό τόνο και με υψηλό ύφος τελειώνει εντυπωσιακά την στροφή.

33. *Νέα ποιήματα*, Αθήνα 1906, και αναδημοσιευμένο στα «Απαντα» το 1925, σσ. 220-221. Το μετρικό σχήμα είναι περίπλοκο, αλλά ο μεταφραστής κατορθώνει να το μιμείται: έξι επτασύλλαβοι, από τους οποίους ο τρίτος και ο πέμπτος είναι παροξύτονοι, ο δεύτερος και ο τέταρτος παροξύτονοι και με ομοιοκαταληξία, ο έκτος είναι οξύτονος και ομοιοκαταληκτεί με τον έκτο της επόμενης στροφής.